
Cesta za indickou každodenností – report z výzkumného pobytu v Bombaji

Tereza Menšíková, FF MU, Ústav religionistiky
e-mail: 427682@mail.muni.cz

Slavomíra Rapčanová, FF MU, Ústav religionistiky
e-mail: 429045@mail.muni.cz

Nutností, velmi často však i radostí každého kvalitativního sociálního výzkumníka je nekráčet ve šlépějích kabinetních badatelů, ale využít možnosti dostat se co nejlíže tomu, co zkoumá. Už dávno není nutné s obavou nastupovat na vrtkavou loď a cestovat přes rozbouřené oceány do nebezpečných krajin. Dnes stačí navštívit internetové moře a nasednout na nejpříznivější let. Romantické duše sice nepotěší hledání nejlevnějšího letu místo vyjíždky do přístavu, ale právě tak začala naše cesta na jižní cíp asijského kontinentu. Monzuny svíraná indická Bombaj (marátsky Mumbaí) nás přivítala 1. září 2017 do horkého rána a my se vydaly směrem na Tata Institut of Social Sciences (zkráceně TISS), který se měl stát po další dva měsíce naší výzkumnou základnou. Tento text je shrnutím střípků našich zkušeností z cest a výzkumů v rozmanité zemi tisíců božstev. Protože jsme každá měla jiný výzkumný záměr, cestovaly jsme v polovině pobytu na jiná místa a prožily jiné zážitky, rozhodly jsme se napsat report každá ve svém jazyku – Tereza Menšíková česky a Slavomíra Rapčanová slovensky. Text proto může působit trochu nekonzistentně, ale ostatně i to je jeden ze způsobů, jak vyjádřit nesourodého a chaotického ducha Indie.

Co nás očekávalo po příjezdu

Výskumného pobytu na TISS v Mumbaí sme sa zúčastnili prostredníctvom bilaterálnej zmluvy medzi TISS a Masarykovou univerzitou (MUNI). Študenti zvyčajne absolvujú celosemestrálny pobyt na univerzite, počas ktorého musia splniť podobné podmienky ako v prípade zahraničných študijných pobytov programu Erasmus. V našom prípade sa jednalo o kratší, dvojmesačný výskumný pobyt, čiže podmienky sa trochu líšili.

Hlavnou motiváciou k absolvovaniu študijného/výskumného pobytu na Tata Institute of Social Sciences bol v mojom prípade zber dát a sekundárnej literatúry (ktorej je u nás nedostatok), potrebných k vypracovaniu magisterskej práce. Taktiež som si chcela ujasniť relevanciu výskumného problému a v neposlednom rade vyskúšať život na univerzite vzahraní.

Na mňa čakal v Bombaji výskum medzi dality (v Evrope známějšími pod starším názvem nedotknutelní) na téma konverze dalitů k buddhismu jako strategie boje se sociálním vyloučením a diskriminací. Mým cílem bylo tedy najít dality-buddhisty, udělat s nimi narativní rozhovory a dostat se blíže ke zkoumanému tématu, životu samotných lidí a jejich každodennosti. Dostí náročný úkol v naprosto neznámém prostředí téměř bez jakýchkoli kontaktů. Čím víc se den odletu na univerzitu blížil, tím více jsem se obávala, že se mi mezi miliony Indů v hlavním ekonomickém městě

Indie nepodaří navázat kontakt a budu po počátečním kulturním šoku, o jehož příchodu mě všichni ujišťovali, i se svým výzkumem ztracená. Diskriminace v rámci kastovního systému a konverze jsou navíc v Indii velmi ožehavá socio-politická témata doprovázená vyhocenými emocemi. Není to jako začít se bavit o počasí nebo o vlídnosti toulajících se bombajských psů. Někdo by mohl dostat chuť přetáhnout vás dřevěnou tyčí za nešťastně formulovanou otázku. TISS se však ukázal být tím nejlepším místem pro začátek takového výzkumu. Jako levicově orientovaná instituce umožňuje pomocí kvót studium mnoha studentům z tzv. *scheduled castes*, což jsou kasty umístěné na pomyslném sociálním žebříčku na nejnižších příčkách. Pro označení těchto skupin obyvatel se používá i termín *dalité*, který v překladu z marátského *dalita* znamená „potlačený, využívaný, rozdrčený“. Podle nejnovějšího cenzu se navíc z populace *scheduled castes* hlásí ve státě Maháráštra k buddhismu 39 % lidí (pro zajímavost je to 80 % všech buddhistů v Maháráštre a 62 % všech buddhistů v Indii k roku 2011 nezávisle na kastovní příslušnosti). Zkoumání tedy mohlo šťastně začít!

Maháráštra? TISS? Co a kde to je?

Výskumný pobyt sme absolvovali v hlavnom meste indického štátu Maháráštra v Mumbaí, ktoré sa nachádza na západnom pobreží Indie. Mumbaí je jedným z najväčších miest Indie, množstvom obyvateľov prevyšuje Českú republiku. Podľa sčítania z roku 2011 by mala mať Mumbaí okolo 15 miliónov obyvateľov. Presné čísla nie sú známe, pretože niekoľko miliónov obyvateľov žije v slumoch, roztrúsených po meste, z ktorých najväčším je Dharavi. Mumbaí je aj ekonomickým centrom, do ktorého prúdi zahraničný kapitál. Sídlia v ňom korporátne firmy a bollywoodske hviezdy. Jedným z najobľúbenejších miest metropoly je Gateway of India, pôvodne postavený na počesť návštevy britských panovníkov Juraja V. a kráľovnej Márie. Centru mesta dominuje koloniálna architektúra. Medzi najkrajšie budovy patrí vlaková stanica Chatrapati Shivaji Terminus, predtým známa ako Victoria Terminus. Ďalšou významnou stavbou je Taj Mahal Palace Hotel. Obe dominanty sa v roku 2008 stali terčom koordinovaných teroristických útokov pakistanskej islamistickej organizácie Lashkar-e-Taiba, ktoré si vyžiadali viac ako 160 obetí.

Tata Institute of Social Sciences je najstaršou indickou univerzitou so zameraním na sociálne a humanitné vedy. Poskytuje možnosť štúdia pre študentov na viac ako 55 magisterských a 14 doktorských odboroch v štyroch kampusoch. Akademický rok bol podobne ako u nás delený na semestre, ktoré však prebiehali v iných mesiacoch. Na TISS sme boli v septembri a októbri, čo predstavovalo koniec semestra a začiatok skúškového obdobia. Taktiež pravidlá fungovania života v kampuse TISS sa líšili od tých našich. Jednou z odlišností bolo striktné oddelenie internátov na ženskú a mužskú časť, pričom návštevy druhého pohlavia na internáte boli možné len v prítomnosti poverenej osoby. Prekvapujúca bola aj druhová rozmanitosť zvierat, žijúcich v kampuse a ich zvedavosť, či túžba po potrave. Tak sa našimi spolubývajúcimi chceli stať mravce, gekony, potkany, zatiaľ čo chodbám suverénne kralovali holuby (jeden holubík párik dokonca upodozrievam z toho, že sa na skrini na chodbe zahniezdil). Dokonca nás svojou návštevou poctili aj makaky, našťastie len spoza okna. Boli sme upozornené,

že si zo študentských izieb rady odnášajú suveníry, takže okná máme vždy zatvárať a to aj na siedmom poschodí. V areáli kampusu okrem toho škriekali vrany, krúžili draví vtáci, ponevierali sa potulné psy a po stromoch pobežovali veveričky. Mimo kampusu sme samozrejme videli aj tak pre Indiu známe kravy a byvolky a to aj v Mumbaí a Novom Dillí.

Počas pobytu v Indii sa nám príliš často dostávalo neželanej pozornosti. Najmä v okolí pamiatok sa vždy našli rôznorodé skupinky ľudí, ktoré sa chceli s nami fotiť, v horšom prípade si robiť selfie. Museli sme ich párkrát odmietnuť, pretože sa okolo nás vytvárali hlúčky Indov a Indiek, túžiacich po fotke s bielym cudzincom. Samostatnú kapitolu potom tvorilo teplé a vlhké počasie pomaly končiaceho sa monzúnu, ktorý hlavne v začiatkoch predstavoval pre Stredoeurópana veľkú výzvu. Monzúnové dažde niekedy prekvapili svojou intenzitou a v Mumbaí spôsobovali povodne. Náš kampus bol našťastie na kopčeku, takže vo vode do pol lýtok sme sa brodili len na ceste pod ním.

Výzkum po indicku

Mojím hlavným cieľom v Indii bolo, okrem ujasnenia si výskumného problému, frontálny útok na univerzitnú knižnicu, ktorá poskytovala nepomerne vyššie množstvo materiálov, či už primárnych alebo sekundárnych, ako v prípade domácej univerzity v Brne. Keďže sa väčšia časť nášho pobytu odohrávala počas skúškového obdobia na TISS, knižnica bola takmer vždy plná študentov a niekedy bolo ťažké nájsť miesto na sedenie. Časť knižnice určená na štúdium bola otvorená takmer nonstop. Súčasťou bola aj počítačová študovňa, niečo ako CPS na MUNI. Študenti tam okrem učenia sa na skúšky a písania prác často spali. Skúškové obdobie im zrejme dávalo zabráť. Okrem toho sme absolvovali stretnutia s profesorkami a profesormi, ktoré nám pomohli ozrejmiť si podobu výskumu a komplexnosť problematiky.

Mě má výzkumná cesta zavedla od zákoutí bombajských uliček, buddhistických poutních míst a památníků dalitského sociálního reformátora a tvůrce indické ústavy, B. R. Ámbédkara, až na jih Maháráštry do jedné z malých vesniček ležících mezi nekonečnými třetinovými poli. Začátky však byly krušné. První 3 týdny byly mé snahy o proniknutí do buddhistických dalitských skupin stejně frustrující, jako čekání na déšť pod rozpáleným indickým sluncem. Pokud se už zdálo, že nějaký člověk svolí k setkání, tak na to buď zapomněl a omluvil se, nebo se už vůbec neozval. S vidinou rychle utíkajících dnů jsem se vydala k poslední naději – profesorovi Avatthi Ramaiahovi, odborníkovi na kastovní problematiku na institutu. Byl neskonale ochotný a odvrátil nebezpečí, které hrozilo samotné realizaci výskumu. Poskytl mi kontakt na svého doktoranda, kterému nařídil, aby mi se vším pomohl. V té chvíli jsem si uvědomila, že úloha doktorandů se zřejmě s geografickou polohou vůbec nemění. Hned druhý den jsem se potkala se zcela časově vytíženým Sameerem, který právě přemítal, jestli se vyčerpáním z psaní dizertace rovnou zhroutí, nebo ještě zatne zuby a zkusí stihnout alespoň pár deadlinů. Když jsem ho s trochu provinilým výrazem požádala o pomoc s kontakty, zavedl mě ještě ten den k člověku, který propaguje boj proti kastovnímu systému a utlačování dalitů písněmi o buddhismu a Ámbédkarovi. Nejen, že jsme měli krásný rozhovor, také jsme nahráli část soundtracku pro

bollywoodský film a zazpívali moravské lidové písně. Další rozhovory s různými lidmi na sebe rychle navazovaly a já se dostala do středu buddhistického protikastovního hnutí tvořeného převážně dality. Nebýt síly autority, kterou profesori v Indii mají, a ochoty Sameera uvést mě do sociální sítě buddhistů, nikdy bych se s nimi nesetkala.

Mezitím mě jeden z mých přátel, Somnath, pozval k sobě domů na indickou vesnici blízko Kolhapuru. Shodou náhod ve vedlejší vesnici bydlela známá americká profesorka Gail Omvedt, která je jednou z největších odbornic na konverze k buddhismu, dalitskou situaci v Maháráštre a zároveň je tvrdou a vášnivou bojovnicí za jejich práva. Somnath je dlouholetým přítelem jejího muže, Bharata, který má titul vůdce dalitského protestního hnutí, a navrhl, že mě s nimi seznámí. Tak jsem strávila několik dní na indické vesnici. Byl to zážitek plný nonverbální komunikace, protože většina vesničanů mluvila pouze marátštinou. Zjistit tedy, co se ode mě chce se syrovou rybou na talíři, byl hodinový problém. Nakonec z toho vyšla otázka, zdali jsem vegetarián. Navíc jsem byla první cizinka s bílou kůží, která se tam kdy objevila, což vyvolávalo značný rozruch mezi obyvateli. Rodina Somnatha, u které jsem bydlela, mě celý jeden večer vodila po všech svých známých jako vzácné zvířátko, posadili mě doprostřed místnosti, krmili sladkým cukrovím a pozorovali, jak jím. Přiznávám, že pro mě bylo těžké udržet vážnou tvář, ale poslušně jsem hrála roli ctěného hosta a nechala si prohlížet světlé vlasy a kůži, která některé Indky na cestách mátlá, jestli nejsem duch. V takovém prostředí bylo velmi jednoduché dělat ze sebe ke všeobecnému veselí přihlouplého Evropana, který si plete otvor na čistou vodu s kanálem a neumí chytit divokou kočku pod postelí. Všichni ale byli velmi milí a pohostinní lidé, ač sami neměli mnoho, dávali mi tolik jídla, kolik by uživilo celou rodinu, přičemž odmítnutím bych je smrtelně urazila. Ještěže mě Somnath od záměrů jeho rodiny vykrmit mě zachraňoval. Samotná vesnice byla rozdělena na několik částí, ve kterých od sebe byli striktně odděleni muslimové, dalité, přistěhovalci a další kasty. Uprostřed stál chrám boha Hanumána, který byl hlavním božstvem celé vesnice. Dalité mi ukazovali i malý chrám za vesnicí (resp. díru v podzemí), který byl vybudován pro ně, protože jim bylo odepřeno, jakožto nejnížší skupině společnosti, uctívat božstvo společně s vyššími kastami. Protože ale všichni dalité ve vesnici byli buddhisté, malý chrám postupně pustl a zarůstal popínavými liánami, zatímco domečky dalitů se hemžily obrázky Ámbédkara a Buddha, kteří podle mladých dalitů jsou ti opravdoví bohové hodni uctívání.

Z vesnice jsme pak se Somnathem dělali vyjíždky po okolních profesorech, které Somnath jako úspěšný dokumentarista dobře znal. Setkání s profesorkou Omvedt bylo krátké, protože 70letá paní již trpí většími zdravotními obtížemi, ale s jejím manželem jsme promlouvali o úspěších a selháních dalitského hnutí až do pozdní noci. Prašnými cestami, nacpaní do motorových vozítek – tuktuků, rozpálenými autobusy a stopováním na silnici jsme se nakonec vrátili zpět do rušného velkoměsta. Tím však naše cesta po Indii teprve začala.

Strasti a slasti cestování

Okrem najznámejších mumbaiských pamiatok sme navštívili aj jaskynné komplexy, zapísané v UNESCO Adžantu a Elóru, ktoré sú tvorené do skaly

vytesanými buddhistickými, džinistickými a hinduistickými jaskynnými chrámami a obydliami pre mníchov. Navštívili sme aj jedno z najposvätejších miest Indie, Váránasí, o ktorom sa veriaci domnievajú, že ranný kúpeľ v rieke Gange zmyje ich hriechy a vylepší im karmu. Nábregie rieky lemujú gháty, väčšina z nich sa využíva na ranné rituálne kúpele, či na večernú Agni púdžu. Malé množstvo z nich (najvýznamnejší je Manikarnika ghát) sa využíva na spaľovanie mŕtvych. Na jedno telo sa v priemere spotrebuje 300 kg dreva, ceny sa líšia v závislosti na kvalite dreva a najdrahšie je santalové drevo. No nie všetci mŕtvi sú spaľovaní na ghátoch. V prípade, že sa jedná o tehotnú ženu, dieťa, svätého muža, človeka, ktorý zomrel v dôsledku hadieho uštipnutia či lepry, sa spaľovanie vynecháva a ich telá priamo putujú do Gangy. V blízkosti Váránasí sa nachádza Sárnáth, v ktorom vraj Sidhárta Gautama už ako Buddha prvým kázaním roztočil koleso dharmy. Dnes je tam stúpa, archeologické vykopávky a jeden z Ašókových stĺpov.

A na čo všetko si treba dať v Indii pozor? Okrem klasických upozornení na jedlo, vodu a nepoctivých obchodníkov, si treba rozhodne dávať pozor aj na vlastnú hlúposť či nedbalosť a na veci, na ktoré človek v prvom momente nemyslí. Počas návštevy pevnosti Red Fort v Agre som sa, zase raz, poučila na vlastnej chybe. Musím za vinníka označiť seba a nie rozkošné veveričky. Stalo sa to takto: ráno za svitania sme sa vybrali na Red Fort, aby sme sa vyhli davom (hlavne indických) turistov a stihli pekné svetlo (na fotenie). Pevnosť bola trvalo osídlená veveričkami, naučenými na to, že ich ľudia krmia. Boli malé rozkošné tvory, podobné našim lesným veveričkám, tzv. indické palmové veveričky, ktorá sú mimochodom posvätné. S nadšením sme ich krmili sušienkami a plackami a popri tom ich samozrejme fotili. Všetko by bolo v poriadku, keby som na radu domácich nezatúžila mať veveričku na ruke. Dala som si na dlaň sušienku a jedna veverička si v záchvate pažravosti pomýlila môj prst so sušienkou. Trošku ma uhryzla, bola z toho asi kvapka krvi. Zo začiatku som to neriešila, veď čo určite hryzú aj iných. Ale po čase a hlavne po dobre mienených radách okolia som začala hľadať informácie o besnote (vzteklina). India je jedna z oblastí, v ktorých je táto smrteľná choroba pomerne rozšírená. A áno, dokonca ju môžu prenášať aj veveričky. Ďalšie dva dni som strávila v úvahách nad tým, že umierať na besnotu by asi nebolo príliš príjemné a zvažovala som svoje šance na prežitie. Nakoniec som sa odhodlala a napísala mail doktorom v ordinácii cestovateľskej medicíny v Brne. Touto cestou by som chcela poďakovať MUDr. Marekovi Horákovi za rýchlu a upokojujúcu odpoveď. Čiže sme v Novom Dillí hľadali nemocnicu, kde by som mohla dostať ďalšiu očkovaciu dávku proti besnote. Podotýkam, že úroveň nemocníc je rôzna. Od výborných súkromných polikliník, navštevovaných cudzincami, až po všeobecné nemocnice, kde vyhľadávajú lekársku pomoc nižšie príjmové skupiny domáceho obyvateľstva. Samozrejme som skončila v tej druhej skupine nemocníc. Ale nebolo to až tak hrozné, ako by sa dalo čakať, no ležať by som tam asi nechcela. Asi je vám jasné, že očkovanie v Novom Dillí aj ďalšia dávka v Brne dopadla úspešne a ja som (zatiaľ) na besnotu neumrela.

Behanie po indických nemocniciach sa odohrávalo počas veľmi zlej smogovej situácie v Novom Dillí, kedy sa deň strávený v meste rovnal vyfajčeniu asi päťdesiatych cigariet. Oficiálne snahy o vyriešenie tejto situácie, ktorá vznikla v dôsledku bezveterného počasia, nedostatku zrážok, automobilovej premávky

a produkci smogových plynů v továrnách, vyzněla skôr ako zlý vtíp, nie ako reálna snaha vyriešiť problém životného prostredia v hlavnom meste. Veď posúďte sami. Indické úrady mali vymyslený krízový plán ako vyriešiť problém so smogom: chceli využiť vrtulníky, ktoré by vzlietli nad mesto a pokropili smogový opar vodou, ten by mal následne klesnúť a ľuďom v Novom Dillí by sa dýchalo lepšie. Len akosi nedomysleli, že smogová situácia v meste natoľko zhorší viditeľnosť, že vrtulníky kvôli tomu nebudú moc vzlietnuť. Nuž India.

Přes Turecko zpět do Evropy

Navzdory potížím, se kterými jsme se potýkaly na konci našich cest a ke kterým se kromě smogu a zuřivých veveříček přidal i rozbourěný žaludek, jsme v polovině listopadu šťastně přistály ve studené Praze. Z příjemných indicky podzimních 30°C zůstaly už jen fotky, nachlazení, časová dezorientace a spousta materiálů k analyzování. Při pohledu zpět si uvědomuji, jak pro mě byla celá zkušenost formativní jak po osobní, tak po odborné stránce. Pomohla vytvořit pevná přátelství a jako zrcadlo mi na jiných kulturních vzorcích ukázala naše vlastní, které jsou pro nás už tak obyčejné a všední, že je pro jejich neustálou přítomnost často ani nevidíme. Mohu říci za nás obě, že nás celá zkušenost namotivovala se do Indie znovu vrátit a prozkoumat chaotický subkontinent ještě hlouběji. Tentokrát však budeme vyzbrojeni tvrdým vyjednávačským postojem na trzích a obrněny proti roztomilosti pruhovaných veveříček.